

80. Թշ. 454 ա. «Եւ մեղաւորիս (Թումայ, հեղինակն) աստուած ողորմի ասայ որ յաղիւսակդ աշխատեցայ. չընայ զԹուղլտ: Եւ տես զԹէլք ի տուփն յաղիւսակին»:

31. Թշ. 462 բ. «Չատագող սուրբ գրոցս դաջ բարունպետն զնորհայի վարդապետն զգաղորդայն (յոպեւ) ինչեղէք ի մաքրափայլ յաղթմա ձեր. եւ աստուած ողորմի ասացէք: որ ըստացաւ զուրբ գիրքս ի հալալ արգեանքս. ինչատակ իւրն. եւ ծնաւազացն: Ի Թուականին Ռիթի»:

(Հորաւնափէլէ:)

Ն. Մ.

† Հ. Ս. Վ. ՏԵՐԱԻՍԵԱՆ

Տարւոյս առաջին օրն կարճատեւ հիւանդութենէ մ'իտքն իւր մահկանացուն կնքեց 45 տարեկան հասակին մէջ ի Կ. Պոլիս՝ Հ. Սեւրովէ Վ. Տերպիշեան, որ ծառայէր իւրեւ հմուտ արեւելեան լեզուաց եւ մասնագէտ լեզուաբան: Հանգուցեալն ծնած է 1846 յուլիոսար 10ին ի Կ. Պոլիս: Միաբանութեան անդամ էր 1864 մայիսի 5էն ի վեր. ձեռնադրութիւն ընդունած էր 1866 դեկտ. 23ին: Իւր գրական առաջին գործն եղաւ հայատառ տաճկաբարբառ ընդարձակ վարք սրբոց մը¹, որուն յաջորդեց Եղևատիկայ կրկին Ջատագովութեանց գեղջեղի թարգմանութիւն մ'ընտիր գրաբար լեզուաւ²: Բացի մանր թարգմանութիւններէն գրեց այս միջոցները նաեւ փոքր եղբրերգութիւն մը՝ «Այրի մայր» տիտղոսով³: Թէեւ բազմաթիւ ուրիշ մանր չափական եւ արձակ գրութիւններ ունեցաւ, որոնք այլեւայլ թերթերու մէջ լոյս տեսան, սակայն շուտով թողուց այս ձիւղն եւ սկսաւ լեզուաբանութեան պատառելի, որուն կը նպաստէր շատ մը եւրոպական եւ ասոնց հետ՝ ասիական լեզ. հին եւ լեզ. նոր բազմաթիւ լեզուաց ունեցած իւր հմտութիւնը: Իւրեւ մասնագէտ լեզուագէտ գրեց նախ հայկական ք. տառին վրայ ընդարձակ հետազոտութիւն մը գերմաներէն լեզուաւ, որ լոյս տեսաւ 1877ին⁴: Թէպէտ մեծ

† Հ. Ս. Վ. ՏԵՐԱԻՍԵԱՆ

ընդունելութիւն չգտաւ իւր այս գործին, ինքն շարունակեց իւր ուսմունքն, եւ 1885ին հրատարակեց ի Կ. Պոլիս «Հնդեւրոպական Նախալեզու» անուն գործն, որ աւելի հիմնական էր եւ ընդունելութիւն գտաւ մասնագիտաց քով⁵: Այս գործին էր միանգամայն նախալեզուի արմատոց բառգիրք մը՝ միշտ համեմատութեամբ հայ բաներուն: Երկու տարի ետքը բանասիրական-լեզուաբանական թերթ մը հրատարակել փորձեց «Լեզու» անունամբ⁶, ուր բաց ի շատ մը բանասիրական խնդիրներէ՝ ընդարձակ քննութիւն կը գրէր հայ լեզուի Ջ. տառին վրայ: Պերսեպոլոյ սեպագրութեան պատմութեան ու լեզուին վրայ երկար գրած է «Հանդիսիս» մէջ⁷: Բաց աստի շատ մը մանր յօդուածներ ունի Կ. Պոլսոյ Մատիւ,

Արեւելի, Երեւոյն Եւն թերթերուն մէջ ժամանակակից ամէն ի մասնաւորի լեզուական խնդրոց վրայ: Իւր սիրելի գաղափարն էր հայ լեզուին հիմնովին ուսումնասիրուած պատմութիւն մ'ի լոյս հանել, որ ոչ միայն լեզուին իւրեւ լեզու, այլ եւ ազգային հին պատմութեան համար ծանրաւ կշիռ հետեւութիւններ կրնար յերեւան հանել: Իւր կանխահաս մահուամբ շատ մը հետազոտական ձեռնարկութիւնք թերթի մնացին, եւ հայ լեզուին քննական գիտութիւն մեծ կորուստ մ'ունեցաւ, այնու մասնաւորն որ արեւմտեան

Հայոց մէջ ցայտմ գրեթէ միայն էր իւրեւ մասնագէտ լեզուաբանին:

ՅԵՐՈՒՍԿԵՐԵՆ ՆՈՐԱՅԻՆ ՍԵՐԱՓԻՆ ԴԵՐՎԵՍԵԱՆ

Ղ իեննայի Համարարանին ուսուցչապետներէն մի՞ն՝ քրալ՝ (J. Krall) մեծ գիւտ մ'ըլած է Ալբամի ազգային թանգարանին մէջ մուկայի վրայ ետրուակներէն արձանագրութեամբ լի պատատանաց երեղներ ի լոյս հանելով: Ինչպէս ծանօթ է այս լեզուն հայերէնի հետ սկսան համեմատել

Baktische Etymologien von P. Seraphin Dr. Dervischean, Wien 1877.

¹ Հնդեւրոպական Նախալեզու: Կ. Պոլիս, տպ. Ն. Կ. Պոլիս. 1885. էջք 206: Հիմաւ. այս գործին վրայ՝ Հանդիսիս՝ Աւ. 1887, թ. 11, էջ 167-168:

² Վեզու, անուններով: Կ. Պոլիս, 1887:

³ Պերսեպոլոյ սեպագրութեան, հիմաւ. Հանդիսիս՝ Աւ. 1887, թ. 1, 2, 4, 6, 10, 11. 1888, թ. 11, 12 եւ 1889, թ. 3:

⁴ Ի օրինի Էլեկտա: Միայն Հոր. Բ.՝ Վիեննա, 1870:
⁵ Ս. Յ. տիտղոսի Պատասխանատուութիւնք, Ա. եւ Բ.՝ Վիեննա, 1872:
⁶ Այրի մայրն էր միամոր որդեկը: Վիեննա, 1871:
⁷ Armenia I. Das altarmenische φ. Ein Beitrag zur indo-europäischen Lautlehre. Anhang: Altarmenisch-

քանի մը գիտնականք. ուստի այս գիւտն անով մեծ նշանակութիւն կ'աւնոն որ որոշ կրնանք գատնել այսուհետեւ ետրուակերէնի ամբողջ կազմութիւնը: Զայսօր գտնուած ետրուակերէն ամենամեծ արձանագրութիւնը հազիւ 125 բառէ կը բաղկանար, իսկ այս նոր գտնուածը 1200 բառէ՝ 200 տողի բաժնուած: Մուսիան 1859ին Ալբանի թանգարանը մտած է, եւ արդէն 1868/69ին համբաւաւորն Պրուկշ դիտեց որ պատասխանաց երէզներուն միոյն ծայրերը նորանշան տաւեր կան. ասկէ դրօշալ քակց ամբողջ պատասխանքն որ 15 մեզր երկայն էր, բայց գրեթե ինչ ըլլալը չիմացուեցաւ: Քրալ նորերս մանրամասն քննելով ակտաւ որ ետրուակերէն էր, եւ թէ մուսիան պատաստողն այն օտար երէզն իբրեւ աւելորդ կտաւ գործածել էր առանց միտ գնելու բնագրին, ուստի թէ այն պատասխները նախնաբար ամբողջ մը կը կազմէին: Այժմու հանգամանաց մէջ $3\frac{1}{2}$ մեզր երկայն է եւ 40 սնդ. լայն, եւ եզրիպտական պապիրոսէ գլաններու պէս գրուած է սիւն սիւն՝ 24.5 սնդ. լայնութեամբ եւ սեանց ալ ու ձախ կողմն կարմիր գծերով նշանակուած: Ուստի ետրուակերէն այս պատասխանքն այնպէս մտած է մուսիայի մէջ, ինչպէս իր գտնելը նաեւ յունարէն գրութեամբ շերտեր՝ իբրեւ աւելորդ՝ եզրիպտական մուսիաներու պատասխանաց գործածուած: Այս շերտերուն վրայ ընդարձակ գրութիւն մը պիտի լըյս տեսնէ ձիւննայի ճիւղարանի տարեւոր գրութեանց մէջ՝ նոյն շերտերուն լուսանկարներովն եւ ընդարձակ քննութեամբ եւ ընթերցմամբք նոյն արձանագրութեանց՝ օժանդակութեամբ հաշակաւոր ետրուակերինագէտի մը. (W. Deecke.) Այս նիւթն վրայ կը խօսիք, երբ լըյս տեսնէ ամբողջ գրութիւնը:

ՍԱՏԵՆԱՊՍԱԿԱՆ

ՈՂՈՂԻՐԻԼԵՆ ՄԵՐՈՐՈՊ Ա. — Պատմութիւն Հայոց գաղթականութեան եւ շինութեան նկերացոյ նոցա ի Լիվոնոյ քաղաքի՝ Նաւգորո յաւելումովք: Վնեստ. Տպ. Միխթ. 1891: 8° էջ 326:

Հայ գաղթականութեանց պատմութեան մէջ Ապոնիան թերակղզին եւս կը գրաւէ ըստ բաւականի նշանաւոր տեղ մ'իւր ոչ սաւա- հայաքանակ քաղաքներովն, որոնցմէ մին է եւ Լիվոնոյ:

Ուղուրեան Յարգոյապատիւ Մեսրոպ Ա՛. որ ինն տարի (1879—1887) Լիվոնոյի Հայոց

ժողովրդագետն է եղած, տեղւոյն ազգային եւ կերեցոյց եւ Հռովմայ Հաւատոյ Զարածման Ժողովոյ գիւտններն մանր կրկնելով՝ հաւաքած է ոչ աննշան քանակութեամբ յիշատակարաններ եւ վաւերագրեր, որ դժբախտաբար իւր իրու- զարկութիւնն ի մասին «առատապէս յիշատա- կութեան արժանի նիւթեր քաղելու» պտակած չեն՝ առաւելապէս դատից եւ ինչորոշ վրա- բերեալ ձանձրալի արկածներ, բովանդա- կելուն:

Արդ Յարգոյապ. Հելլենական՝ առ ի չդոյն այլ բազմաթղմանի վաւերական գրութեանց՝ իւր պատմութեան իւր աղբիւր գործածած է սոյն այս դատական նկարագիր ունեցող թղթերը, թէեւ՝ ուր ուրեք ազգային՝ կամ այլազգի՝ հն- դիւններէ կրնար օգտուիլ՝ օգտուած է:

Առաջին երկու գրութիւնը մէջ (էջ 9—43) Հելլենական Լիվոնոյ քաղաքին պատմական անցքերուն — սկզբնաւորութիւնն յաւերարհի 2325 միւսական նորակալով՝ միապետու- թեան ձուլուիլն — եւ դրից ու վաճառականական նշանակութեան վրայ խօսելէն վերջը՝ կ'անցնի Հայոց սոյն քաղաքը հաստատուելուն, ուր հաւ- անականաբար ԺԶ դարու երկրորդ կիսուն ար- դէն բաւական հայ կար, բայց բուն գաղթա- կանութեան հաստատուելուն սկիզբն եղած է Փերդինանդոս Աւագ դքսին՝ Թուրքիայի նաւա- հանգիստն եւս քան զեւս վաճառաշահ գործե- լու գիտմամբ՝ 1591ին հրովարտական Հայերն եւս այլ ազգաց հետ Լիվոնոյ գալու եւ. բնա- կելու հրահրելէն վերջը (էջ 44—45): Հայերն՝ որ վերջիշեալ դքսին ժամանակն ամենէն աւելի բաղմամբով էին, վաւերական գրութեանց հա- մաձայն՝ 1600ի միջոցները՝ 200 այր էին, պան- դուխտներն ու առժամանակեայ կերպով բնակող- ներն եւս ի միասին հաշուելով (էջ 46). այս թիւը 1810ին՝ արդէն ընդ ամեն 62 հոգւոյ ինչոմ կը գտնենք (էջ 150). իսկ 1887ին՝ Հելլենական սոյն քաղաքէն մեկնած տարին՝ ընդ այր եւ ընդ կին հազիւ 36 հոգի էին Հայք, եւ այն՝ մեծաւ մասամբ իտալացած:

Արդէն աղբիւրաց բնութիւնն իսկ կը ցու- ցնէ՝ թէ յաջորդ հնգնադարաց գլուխներու մէջ՝ որ բուն Լիվոնոյի գաղթականութեան եւ կեկեղե- ցոյ շինութեան պատմութիւնը կը բովանդակեն,

¹ Գրեւորն է՝ Գրեւ. Գրեւը Ազոնց Արքեպիս- օպոսի Ալեքսանդրութիւնը: — Զննելու պատմութեան կը յիշուի թէ մէջ ոչոյց եւ ինքնեան, Ալեքսան. Արեւիշտի Մուսուլ, Եւրոպոս է. այլք:

² Գրեւորներն են՝ Վիլիլմ եւ Բրուստրի իտալա- ցւոց ժամանակագրութիւնը, Մակրի. Սանդրիլի է. այլք: